

**PERKADARAN DAN ATURAN GAYA SENI BINA
DALAM PENGUBAHSUAIAN FAKAD PADA
MASJID MUGHAL-INDIA DI KEDAH**

AHMAD SID HIJAZ BIN MD SAAID

UNIVERSITI SAINS MALAYSIA

2025

**PERKADARAN DAN ATURAN GAYA SENI BINA
DALAM PENGUBAHSUAIAN FAKAD PADA
MASJID MUGHAL-INDIA DI KEDAH**

oleh

AHMAD SID HIJAZ BIN MD SAAID

**Tesis ini diserahkan untuk
memenuhi keperluan bagi
Doktor Falsafah**

April 2025

PERAKUAN

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ

Syukur ke hadrat Ilahi yang telah memberikan kurniaan dan keizinan-Nya untuk saya menoktahkan sebuah perjalanan PhD yang penuh berliku ini. Setinggi-tinggi ucapan penghargaan terima kasih diucapkan penyelia Prof. Dr. Ahmad Sanusi Hassan yang tidak jemu membimbing pengajianku sejak 25 tahun lalu (melalui program ijazah berkembar PBP, sarjana seni bina) sehingga kini.

Sebagai seorang pelajar separuh masa di USM serta pendidik di Politeknik, saya amat berterima kasih kepada Bahagian Biasiswa (HLP), Kementerian Pendidikan Tinggi yang menghadihkan tajaan separa biasiswa. Penghargaan ini diucapkan kepada pihak pengurusan Politeknik Sultan Abdul Halim Mu'adzam Shah (POLIMAS) yang menyokong pengajian, rakan-rakan sekerja di Program Seni Bina, JKA, Polimas, terutamanya Ts. Zalinna binti Kaliman serta pelajar-pelajar Diploma Seni Bina Polimas yang membantu saya menyiapkan kajian lukisan terukur masjid-masjid kajian serta terima kasih buat semua yang terlibat. جَزَاكُمُ اللَّهُ خَيْرًا كَثِيرًا وَجَزَاكُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ الْجَزَاءِ

Kejayaan pengajian ini menjadi satu berita gembira buat bonda Hj. Che Su Yup. Tidak dilupakan buat isteriku Ratna Sumarni yang setia menemani dan memberikan semangat tatkala daku melalui masa-masa yang sukar. Akhir sekali, buat anak-anakku Asma Husna dan Arsh Ashraf; semoga pencapaian ini dapat menginspirasi kalian untuk mengejar kejayaan masa hadapan, dunia dan akhirat.

~ ashijaz, 16 ~~Mar~~ 2024 26 Disember 2024

ISI KANDUNGAN

PERAKUAN.....	ii
ISI KANDUNGAN.....	iii
SENARAI JADUAL.....	x
SENARAI FOTO.....	xi
SENARAI RAJAH.....	xii
SENARAI LAMPIRAN.....	xvii
GLOSARI.....	xviii
ABSTRAK.....	xxi
ABSTRACT.....	xxiii
BAB 1 Pengenalan.....	1
1.1 Pengenalan	1
1.2 Latar Belakang Kajian.....	1
1.2.1 Sejarah Pengaruh Seni Bina Masjid India di Kedah.....	4
1.2.2 Skala Pengukuran Berasaskan Masjid Zahir.....	6
1.3 Pernyataan Masalah	6
1.4 Persoalan Penyelidikan	12
1.5 Objektif Penyelidikan.....	12
1.6 Pendekatan Penyelidikan	13
1.7 Kerangka Penyelidikan	15
1.8 Kepentingan Penyelidikan	18
1.8.1 Signifikansi Penyelidikan.....	19
1.8.2 Sumbangan Kajian kepada Masyarakat.....	21
1.9 Skop Penyelidikan.....	23
1.10 Limitasi Penyelidikan.....	25
1.11 Organisasi Tesis	25
BAB 2 Sorotan Literatur.....	29
2.1 Pengenalan	29
2.2 Definisi Peristilahan	30
2.2.1 Masjid.....	30
2.2.1(a) Masjid India.....	30
2.2.1(b) Masjid Mughal.....	31

2.2.2	Proto-konsep.....	32
2.2.3	Faktor Kadaran.....	33
	2.2.3(a) Segi Empat Keemasan	33
	2.2.3(b) Antropometrik ‘Le Modulor’.....	35
2.2.4	Faktor Aturan.....	37
2.2.5	British India dan British-Malaya.....	37
2.3	Pengaruh Seni Bina Masjid Mughal-India di Tanah Melayu.....	38
2.3.1	Pengaruh Secara Am.....	38
2.3.2	Pengaruh Secara Khusus.....	39
2.4	Seni Bina Masjid Mughal	40
2.4.1	Masjid Pertama di India Utara.....	40
2.4.2	Kemunculan Seni Bina Mughal.....	42
2.4.3	Kegemilangan Seni Bina Mughal.....	45
2.4.4	Definisi Seni Bina Masjid Mughal.....	48
2.5	Seni Bina Masjid Mughal-India Kedah	51
2.5.1	Elemen-elemen utama Seni Bina Masjid Mughal.....	52
2.5.2	Perbandingan Masjid Zahir-Masjid Mughal India.....	53
2.5.3	Pembinaan dan Pengubahsuaian selepas Masjid Zahir.....	55
2.6	Pengubahsuaian Masjid.....	57
2.6.1	Definisi Pengubahsuaian Masjid.....	57
2.6.2	Pengubahsuaian Bangunan Bersejarah.....	58
2.6.3	Kesan Pengubahsuaian Masjid.....	59
2.7	Tipologi Masjid di Kedah	60
2.7.1	Masjid Negeri.....	60
2.7.2	Masjid Bandar.....	61
2.7.3	Masjid Kariah.....	61
2.7.4	Masjid Kecil.....	62
2.8	Tipologi Masjid Proto-konsep MIK.....	62
2.8.1	Masjid Induk.....	63
2.8.2	Masjid Seiras.....	64
2.8.3	Masjid Tidak Seiras.....	64
2.9	Kajian-kajian Sealiran Terdahulu.....	65
2.9.1	Kajian Pendekatan Filosofikal.....	65

2.9.2	Kajian Pendekatan Analitikal.....	66
2.9.3	Kajian Pendekatan Deskriptif.....	67
2.9.4	Kajian Pendekatan Empirikal.....	68
2.10	Panduan Pendekatan Kajian.....	69
2.10.1	Perbandingan Kajian Sealiran.....	69
2.10.2	Signifikasi Jurang Penyelidikan.....	72
2.10.3	Keperluan Kajian Kualitatif.....	73
2.11	Kesimpulan Bab 2.....	74
BAB 3	METODOLOGI KAJIAN.....	75
3.1	Pengenalan	75
3.2	Kaedah Penyelidikan.....	75
3.2.1	Kaji Selidik Kualitatif	77
3.2.2	Pemilihan Masjid Proto-konsep MIK	78
3.2.2(a)	Bagaimana menentukan ciri-ciri Mughal?	79
3.2.2(b)	Pencarian Masjid Proto-konsep MIK	79
3.2.2(c)	Indikasi Masjid Proto-konsep MIK	81
3.2.2(d)	Justifikasi Masjid Proto-konsep MIK	84
3.3	Kaedah Pelaksanaan Kajian Kes.....	85
3.3.1	Kaedah Pemerhatian Naturalistik	86
3.3.1(a)	Kaedah Pemerhatian Seragam	87
3.3.2	Kaedah Kajian Lukisan Terukur	88
3.3.2(a)	Pengukuran Bangunan Masjid	89
3.3.2(b)	Penyediaan Lukisan CAD	91
3.3.2(c)	Pengemaskinian Lukisan CAD	91
3.4	Kaji Selidik- Objektif Penyelidikan 1 (Kadaran).....	92
3.4.1	Faktor-Faktor Pengukuran	92
3.4.2	Skala Pengukuran.....	93
3.4.3	Kajian Kes Kadaran.....	94
3.4.3(a)	Kadaran Masjid Induk.....	94
3.4.3(b)	Kadaran Masjid Seiras.....	95
3.4.3(c)	Kadaran Masjid Tidak Seiras.....	96
3.5	Kaji Selidik- Objektif Penyelidikan 2 (Aturan).....	97
3.5.1	Faktor-faktor Pengukuran.....	97

3.5.2	Skala Pengukuran.....	98
3.5.3	Kajian Kes Aturan.....	99
3.5.3(a)	Aturan Gerbang Utama.....	99
3.5.3(b)	Aturan Gerbang Serambi.....	100
3.5.3(c)	Aturan Kubah <i>Gunbadh</i>	102
3.5.3(d)	Aturan <i>Chhatri</i>	103
3.6	Kaji Selidik- Objektif Penyelidikan 3 (Pengubahsuaian)	104
3.6.1	Faktor-faktor Pengukuran.....	104
3.6.2	Skala Pengukuran.....	104
3.6.3	Kajian Kes Pengubahsuaian.....	105
3.6.3(a)	Kejayaan Pengubahsuaian.....	106
3.6.3(b)	Kegagalan Pengubahsuaian.....	107
3.7	Kaji Selidik- Objektif Penyelidikan 4 (Sumbangan)	113
3.7.1	Sumbangan Awalan.....	114
3.7.2	Sumbangan Lanjutan.....	114
3.8	Kesimpulan Bab 3.....	114
BAB 4	ANALISIS PENGUBAHSUAIAN.....	116
4.1	Pengenalan	116
4.2	Kajian Rintis.....	116
4.3	Kajian Rintis Masjid Induk dan Masjid Seiras.....	118
4.3.1	Kajian Rintis Masjid Zahir, Alor Setar.....	118
4.3.2	Kajian Rintis Masjid Ar-Rahmah, Megat Dewa.....	122
4.4	Kajian Rintis Masjid Tidak Seiras	125
4.4.1	Kajian Rintis Masjid Al-Fateh, Jitra.....	125
4.4.2	Kajian Rintis Masjid As-Syakirin, Bukit Pinang.....	129
4.5	Faktor-Faktor Konfigurasi Reka Bentuk.....	132
4.5.1	Faktor Konfigurasi Aturan.....	133
4.5.1(a)	Gerbang Utama dan Gerbang Serambi.....	133
4.5.1(b)	Kubah <i>Gunbadh</i> dan <i>Chhatri</i>	135
4.5.2	Faktor Konfigurasi Kadaran.....	136
4.5.2(a)	Pelan Lantai Masjid Asal dan Terkini.....	136
4.5.2(b)	Pandangan Hadapan Masjid Asal & Terkini....	137
4.6	Kajian Kes Perbandingan.....	138

4.6.1	Taj Mahal, Agra.....	139
4.6.2	Masjid Jama, Delhi.....	140
4.7	Kesimpulan Bab 4.....	141
BAB 5	ANALISIS KAJIAN.....	142
5.1	Pengenalan	142
5.2	Analisis Kaji Selidik Kadaran.....	142
5.2.1	Analisis Kadaran Masjid Induk.....	142
5.2.1(a)	Analisis Kadaran Masjid Induk (Asal)	143
5.2.1(b)	Analisis Kadaran Masjid Induk (Terkini)	145
5.2.2	Analisis Kadaran Masjid Seiras.....	147
5.2.2(a)	Analisis Kadaran Masjid Seiras (Asal)	150
5.2.2(b)	Analisis Kadaran Masjid Seiras (Terkini)	152
5.2.3	Analisis Kadaran Masjid Tidak Seiras.....	154
5.2.3(a)	Analisis Kadaran Masjid Tidak Seiras (Asal) ...	158
5.2.3(b)	Analisis Kadaran Masjid Tidak Seiras (Terkini)	160
5.2.4	Analisis Perbandingan Kadaran.....	164
5.2.4(a)	Fakad Hadapan Masjid Proto-konsep MIK.....	165
5.2.4(b)	Pelan Lantai Masjid Proto-konsep MIK.....	167
5.2.5	Kesimpulan Penganalisisan Kaji Selidik Kadaran.....	169
5.3	Analisis Kaji Selidik Aturan	170
5.3.1	Analisis Aturan Masjid Induk.....	170
5.3.1(a)	Analisis Aturan Masjid Induk (Asal)	170
5.3.1(b)	Analisis Aturan Masjid Induk (Terkini)	174
5.3.2	Analisis Aturan Masjid Seiras.....	177
5.3.2(a)	Analisis Aturan Masjid Seiras (Asal)	177
5.3.2(b)	Analisis Aturan Masjid Seiras (Terkini)	185
5.3.3	Analisis Aturan Masjid Tidak Seiras.....	189
5.3.3(a)	Analisis Aturan Masjid Tidak Seiras (Asal)	189
5.3.3(b)	Analisis Aturan Masjid Tidak Seiras (Terkini)..	197
5.3.4	Analisis Perbandingan Aturan.....	201
5.3.4(a)	Aturan Gerbang Utama Masjid MIK.....	201
5.3.4(b)	Aturan Gerbang Serambi Masjid MIK.....	203
5.3.4(c)	Aturan Kubah <i>Gunbadh</i> Masjid MIK.....	204

	5.3.4(d) Aturan <i>Chhatri</i> Masjid MIK.....	207
	5.3.5 Kesimpulan Penganalisisan Kaji Selidik Aturan.....	208
5.4	Analisis Kaji Selidik Pengubahsuaian	209
	5.4.1 Analisis Kesesuaian Kadaran Pandangan Hadapan.....	209
	5.4.2 Analisis Kesesuaian Aturan Median.....	211
5.5	Analisis Kaji Selidik Sumbangan	212
	5.5.1 Analisis Sumbangan Awalan Kajian.....	212
	5.5.1(a) Sumbangan korektif Masjid Induk.....	212
	5.5.1(b) Sumbangan korektif Masjid Seiras.....	214
	5.5.1(c) Sumbangan korektif Masjid Tidak Seiras.....	217
	5.5.2 Analisis Sumbangan Lanjutan Kajian.....	220
5.6	Kesimpulan Bab 5	223
BAB 6	PERBINCANGAN DAN CADANGAN.....	225
6.1	Pengenalan.....	225
6.2	Kadaran Masjid Proto-konsep MIK.....	226
	6.2.1 Kemosrotan Prestasi Kadaran.....	226
	6.2.2 Objektif Pertama- Kadaran (RO1)	228
6.3	Aturan Masjid Proto-konsep MIK.....	231
	6.3.1 Kelemahan Prestasi Aturan.....	231
	6.3.2 Objektif Kedua-Aturan (RO2)	233
6.4	Pengubahsuaian Masjid Proto-konsep MIK.....	234
	6.4.1 Kesesuaian Kadaran Berpandukan Pengubahsuaian Korektif.....	234
	6.4.2 Median Kesesuaian Aturan.....	236
	6.4.3 Objektif Ketiga Pengubahsuaian (RO3).....	239
6.5	Sumbangan Masjid Proto-konsep MIK	240
	6.5.1 Perbincangan Sumbangan Awalan.....	240
	6.5.1(a) Sumbangan korektif atau konflik?	242
	6.5.2 Perbincangan Sumbangan Lanjutan.....	243
	6.5.2(a) Kesan Positif.....	245
	6.5.2(b) Kesan Negatif.....	246
	6.5.3 Objektif Keempat- Sumbangan (RO4).....	248
6.6	Cadangan Kajian Masa Hadapan.....	251

6.7	Kesimpulan Bab 6.....	252
BAB 7	PENUTUP	254
7.1	Pengenalan	254
7.2	Kesimpulan Kajian.....	254
7.3	Implikasi Kajian.....	256
7.4	Saranan dan Cadangan.....	258
	BIBLIOGRAFI	261
	LAMPIRAN	
	SENARAI PENERBITAN	

SENARAI JADUAL

		Halaman
Jadual 2.1	Matriks perbandingan kajian sealiran	70
Jadual 3.1	Jadual Semakan Faktor Kemughalan	83
Jadual 3.2	Senarai Masjid-masjid Kajian Kes	85
Jadual 3.3	Skala kualitatif kadaran panduan	93
Jadual 3.4	Skala kualitatif kajian kes aturan	98
Jadual 4.1	Kesan pengubahsuaian pada Masjid Zahir	121
Jadual 4.2	Kesan pengubahsuaian pada Masjid Ar-Rahmah	124
Jadual 4.3	Kesan pengubahsuaian pada Masjid Al-Fateh	128
Jadual 4.4	Kesan pengubahsuaian pada Masjid As-Syakirin	131
Jadual 5.1	Kadaran sempurna bagi pelan lantai asal Masjid-masjid Seiras	150
Jadual 5.2	Kadaran bagi pelan lantai asal Masjid-masjid Tidak Seiras....	158
Jadual 5.3	Aturan gerbang utama masjid proto-konsep MIK	169
Jadual 5.4	Aturan gerbang serambi masjid proto-konsep MIK	202
Jadual 5.5	Aturan kubah <i>gunbadh</i> masjid proto-konsep MIK.....	204
Jadual 5.6	Aturan <i>chhatri</i> masjid proto-konsep MIK.....	205
Jadual 5.7	Perbandingan mata aturan masjid proto-konsep MIK.....	207
Jadual 5.8	Peratus kadaran pada masjid MIK dan surihan perbandingan..	208
Jadual 6.1	Matriks perbandingan kajian sealiran	230

SENARAI FOTO

		Halaman
Foto 1.1	Pandangan asal dan pandangan terkini Masjid Pematang Tok Dik, Padang Serai, Kulim.....	3
Foto 1.2	Masjid-masjid di negeri Kedah bergaya seni bina bumbung lipat kajang.....	24
Foto 2.1	Masjid Nagore (1881) Jalan Penjara Lama, Alor Setar.....	31
Foto 2.2	Qutb Minar dan runtuhan Masjid Quwattul Islam di Mehrauli, Delhi, India.....	41
Foto 2.3	Masjid Kabuli Bagh (1527) di Panipat, Haryana.....	44
Foto 2.4	Pengkaji dan penyelia bergambar di hadapan Taj Mahal.....	47
Foto 2.5	Masjid Jama di Agra (Taj Mahal) dan Masjid Jama di Delhi.....	50
Foto 3.1	Antara aktiviti pengukuran oleh pengkaji bersama kumpulan pelajar.....	90
Foto 4.1	Gambar lama Masjid Al-Fateh.....	127
Foto 4.2	Pandangan hadapan Masjid As-Syakirin.....	130
Foto 4.3	Pengkaji, penyelia dan pemandu lawatan di hadapan pintu gerbang utama Taj Mahal.....	139
Foto 4.4	Pengkaji ketika menjalani kajian perbandingan di Masjid Jama, Delhi.....	140
Foto 5.1	Analisis aturan gerbang utama masjid terkini Al-A'la (A), Ar-Rahmah (B), Nurul Ehsan (C) dan Rayatulislam (D).....	185
Foto 5.2	Kondisi terkini pandangan hadapan Masjid Ar-Rahmah.....	188
Foto 5.3	Kondisi terkini fakad Masjid SAH.....	198
Foto 5.4	Masjid Al-Jamiul Makmur pada tahun 2019.....	222
Foto 5.5	Cadangan pengubahsuaian Masjid Al-Jamiul Makmur pada tahun 2021.....	223
Foto 6.1	Masjid Putra Kuala Kedah (1966) (A) dan masjid terkini (B)....	247
Foto 6.2	Masjid Al-Muhsinin, Kampung Raja (1964) (A) dan masjid terkini (B)	247

SENARAI RAJAH

	Halaman
Rajah 1.1	Garis masa perkembangan sejarah seni bina masjid di Malaysia..... 2
Rajah 1.2	Pandangan hadapan Masjid Zahir 7
Rajah 1.3	Pandangan hadapan Masjid Al-Fateh 8
Rajah 1.4	Masjid As-Syakirin, Kg Teluk Luar, Bukit Pinang 9
Rajah 1.5	Pandangan hadapan Masjid Jama 11
Rajah 1.6	Kerangka penyelidikan 16
Rajah 2.1	Kaedah lengkungan Nisbah Kemasam..... 34
Rajah 2.2	Sistem Le Modulor oleh Le Corbusier..... 36
Rajah 2.3	Empat bahagian Empayar Mongol..... 42
Rajah 2.4	Dinasti kesultanan di Delhi dan tinggalan seni binanya 43
Rajah 2.5	Pandangan udara Masjid Jama, Delhi 52
Rajah 2.6	Perkadaran berpandukan lengkungan Segi Empat Keemasan pada Masjid Jama, Delhi 54
Rajah 2.7	Perkadaran berpandukan lengkungan Segi Empat Keemasan pada Masjid Zahir 55
Rajah 3.1	Kerangka Metodologi Kajian..... 76
Rajah 3.2	Pelan lokasi masjid berpandukan aplikasi <i>Google Maps</i> 80
Rajah 3.3	Pengkatalogan salinan lembut masjid-masjid kajian..... 81
Rajah 3.4	Penyaringan masjid proto-konsep MIK berdasarkan jenis aturan..... 82
Rajah 3.5	Contoh borang semakan faktor kemughalan bagi Masjid Al- A'la..... 82
Rajah 3.6	Tumpuan kadaran pada pandangan hadapan Masjid Induk..... 95
Rajah 3.7	Tumpuan kadaran pada pandangan hadapan Masjid Seiras..... 96
Rajah 3.8	Tumpuan kadaran pada pandangan hadapan Masjid Tidak Seiras..... 97
Rajah 3.9	Aturan gerbang utama (separuh gerbang) 100
Rajah 3.10	Aturan gerbang serambi..... 101
Rajah 3.11	Aturan kubah <i>gunbadh</i> 102

Rajah 3.12	Aturan <i>chhatri</i> terbuka (A) dan <i>chhatri</i> bertutup (B).....	105
Rajah 3.13	Kejayaan pengubahsuaian pada Masjid Al-A'la	106
Rajah 3.14	Kegagalan pengubahsuaian pada gerbang utama (Masjid Nurul Ehsan)	108
Rajah 3.15	Kegagalan pengubahsuaian pada gerbang serambi (Masjid Manarul Ehsan)	109
Rajah 3.16	Masjid Sultan Abdul Halim (2009)	110
Rajah 3.17	Kegagalan pengubahsuaian pada kubah <i>gunbadh</i> (Masjid SAH).....	110
Rajah 3.18	Kegagalan pengubahsuaian pada menara <i>chhatri</i> (Masjid Ar-Rahmah).....	112
Rajah 3.19	Kegagalan pengubahsuaian pada menara <i>chhatri</i> (Masjid TAM).....	112
Rajah 4.1	Fungsi utama dan kelebihan kajian rintis	117
Rajah 4.2	Elemen-elemen seni bina pada Masjid Zahir.....	119
Rajah 4.3	Elemen-elemen seni bina pada Masjid Ar-Rahmah.....	122
Rajah 4.4	Elemen-elemen seni bina dan ruang anjung tambahan pada Masjid Ar-Rahmah	123
Rajah 4.5	Elemen-elemen seni bina pada Masjid Al-Fateh	126
Rajah 4.6	Empat perbezaan aturan pada menara Masjid Al-Fateh	128
Rajah 4.7	Elemen-elemen seni bina pada Masjid As-Syakirin	131
Rajah 4.8	Faktor aturan pada gerbang utama	134
Rajah 4.9	Faktor aturan pada gerbang serambi	135
Rajah 4.10	Faktor aturan pada Kubah <i>Gunbadh</i> dan <i>Chhatri</i>	136
Rajah 4.11	Faktor kadaran pandangan hadapan Masjid As-Syakirin.....	138
Rajah 5.1	Penyurihan lengkungan Segi Empat Keemasan pada pelan lantai.....	144
Rajah 5.2	Penyurihan lengkungan Segi Empat Keemasan pada pandangan hadapan.....	144
Rajah 5.3	Penyurihan lengkungan Segi Empat Keemasan pada pelan lantai terkini.....	146
Rajah 5.4	Penyurihan lengkungan Segi Empat Keemasan pada pandangan hadapan terkini	146

Rajah 5.5	Tiga ruang utama pelan lantai masjid.....	148
Rajah 5.6	Persamaan antara Masjid-masjid Seiras.....	149
Rajah 5.7	Penyurihan lengkungan Segi Empat Keemasan pada pandangan hadapan asal Masjid Al-A'la (C) dan Masjid Nurul Ehsan (D)....	150
Rajah 5.8	Penyurihan lengkungan Segi Empat Keemasan pada pandangan hadapan asal Masjid Ar-Rahmah (C) dan Masjid Rayatulislam (D)	151
Rajah 5.9	Kadaran pandangan hadapan terkini Masjid Nurul Ehsan.....	152
Rajah 5.10	Kadaran pandangan hadapan terkini Masjid Al-A'la.....	152
Rajah 5.11	Kadaran pandangan hadapan terkini Masjid Ar-Rahmah (A) dan Masjid Rayatulislam (B)	153
Rajah 5.12	Persamaan antara Masjid-masjid Tidak Seiras.....	155
Rajah 5.13	Ketidaktepatan lengkungan keemasan pada Masjid Ghairu Jamek dan Masjid SAH.....	156
Rajah 5.14	Ketidaktepatan lengkungan keemasan pada Masjid Jamiur Rahman (A) dan Masjid As-Syakirin (B).....	157
Rajah 5.15	Penyurihan lengkungan Segi Empat Keemasan pada pandangan hadapan asal Masjid Ghairu Jamek (A) dan Masjid SAH (B).....	159
Rajah 5.16	Penyurihan lengkungan Segi Empat Keemasan pada pandangan hadapan asal Masjid As-Syakirin (A) dan Masjid Jamiur Rahman (B)	159
Rajah 5.17	Kadaran pandangan hadapan terkini Masjid Jamiur Rahman.....	161
Rajah 5.18	Kadaran pandangan hadapan terkini Masjid SAH	162
Rajah 5.19	Kadaran pandangan hadapan terkini Masjid As-Syakirin	163
Rajah 5.20	Perbandingan kadaran pandangan hadapan masjid-masjid proto-konsep MIK dan Masjid Jama.....	164
Rajah 5.21	Kadaran pandangan hadapan masjid-masjid proto-konsep MIK.....	166
Rajah 5.22	Kadaran pelan lantai masjid-masjid proto-konsep MIK.....	168
Rajah 5.23	Analisis aturan gerbang utama (pishtaq) pada Masjid Induk.....	171
Rajah 5.24	Analisis aturan gerbang serambi Masjid Induk.....	172
.		
Rajah 5.25	Analisis aturan <i>chhatri</i> dan kubah <i>gunbadh</i>	173

Rajah 5.26	Kecacatan aturan gerbang sisi (<i>pishtaq</i>) yang telah diubah suai.....	175
Rajah 5.27	Analisis aturan gerbang serambi Masjid Induk (bahagian tambahan).....	176
Rajah 5.28	Analisis aturan gerbang utama Masjid Al-A'la (A), Masjid Ar-Rahmah (B), Masjid Nurul Ehsan (C) dan Masjid Rayatulislam (D)	178
Rajah 5.29	Analisis aturan gerbang serambi Masjid Al-A'la (A), Masjid Ar-Rahmah (B), Masjid Nurul Ehsan (C) dan Masjid Rayatulislam (D)	180
Rajah 5.30	Analisis aturan kubah <i>gunbadh</i> Masjid Al-A'la (A), Masjid Ar-Rahmah (B), Masjid Nurul Ehsan (C) dan Masjid Rayatulislam (D)	182
Rajah 5.31	Analisis aturan <i>chhatri</i> Masjid Al-A'la (A) dan Masjid Ar-Rahmah (B)	183
Rajah 5.32	Analisis aturan <i>chhatri</i> Masjid Nurul Ehsan (C) dan Rayatulislam (D)	184
Rajah 5.33	Analisis aturan gerbang serambi Masjid Al-A'la (A), Masjid Ar-Rahmah (B), Masjid Nurul Ehsan (C) dan Masjid Rayatulislam (D)	187
Rajah 5.34	Analisis aturan gerbang utama Masjid SAH.....	190
Rajah 5.35	Analisis aturan gerbang utama Masjid Ghairu Jamek.....	190
Rajah 5.36	Analisis aturan gerbang utama Masjid Jamiur Rahman.....	192
Rajah 5.37	Analisis aturan gerbang serambi Masjid Ghairu Jamek (A) dan Masjid SAH (B)	193
Rajah 5.38	Analisis aturan gerbang serambi Masjid Jamiur Rahman (C) dan Masjid As-Syakirin (D)	194
Rajah 5.39	Analisis aturan kubah <i>gunbadh</i> Masjid Ghairu Jamek (A), Masjid SAH (B), Masjid Jamiur Rahman (C) dan Masjid As-Syakirin (D).....	195
Rajah 5.40	Analisis aturan <i>chhatri</i> Masjid As-Syakirin (A), Masjid SAH (B) dan Jamiur Rahman (C)	197
Rajah 5.41	Analisis aturan kubah <i>gunbadh</i> terkini pada Masjid SAH	199

Rajah 5.42	Analisis aturan gerbang utama Masjid As-Syakirin	200
Rajah 5.43	Aturan <i>guldasta</i> pada bucu-bucu bumbung masjid proto-konsep MIK.....	206
Rajah 5.44	Faktor aturan huraian kubah <i>gunbadh</i> (Masjid Bkt Pinang).....	206
Rajah 5.45	Pandangan hadapan terbaik pada Masjid Al-A'la.....	210
Rajah 5.46	Cadangan penambahan sebuah menara baharu Masjid Zahir.....	213
Rajah 5.47	Penyurihan lengkungan berkembar Segi Empat Keemasan pada pandangan hadapan Masjid Zahir.....	214
Rajah 5.48	Cadangan korektif kadaran (A) dan aturan (B) pada bangunan Masjid Ar-Rahmah.....	214
Rajah 5.49	Cadangan korektif kadaran (A) dan aturan (B) pada bangunan Masjid Rayatulislam	216
Rajah 5.50	Cadangan korektif lengkungan keemasan berkembar pada pandangan hadapan Masjid Nurul Ehsan.....	216
Rajah 5.51	Cadangan korektif lengkungan keemasan berkembar pada pandangan hadapan Masjid Jamiur Rahman.....	218
Rajah 5.52	Cadangan korektif lengkungan keemasan berkembar pada pandangan hadapan Masjid As-Syakirin.....	218
Rajah 5.53	Cadangan korektif kadaran (A) dan aturan (BC) pada bangunan Masjid SAH.....	219
Rajah 5.54	Bangunan asal Masjid Al-Jamiul Makmur.....	221
Rajah 6.1	Perkaitan antara empat faktor penyelidikan.....	225
Rajah 6.2	Peratus perubahan kadaran pandangan hadapan masjid proto-konsep MIK.....	227
Rajah 6.3	Kesesuaian kadaran berpandukan lengkungan keemasan.....	235
Rajah 6.4	Kadaran berpandukan lengkungan keemasan berkembar.....	236
Rajah 6.5	Median aturan kesesuaian masjid proto-konsep MIK	237
Rajah 6.6	Contoh poster info grafik Masjid Zahir.....	241
Rajah 6.7	Papan tanda info-grafik cadangan pengubahsuaian korektif.....	244
Rajah 6.8	Imej seni bina masjid-masjid MIK.....	250

SENARAI LAMPIRAN

- LAMPIRAN 1 Senarai Masjid Proto-konsep Mughal-India Kedah (MIK)
- LAMPIRAN 2 Perbandingan foto dan lukisan terukur fakad masjid proto-konsep MIK
- LAMPIRAN 3 Borang kaji selidik kesesuaian faktor kemughalan pada masjid proto-konsep MIK
- LAMPIRAN 4 Contoh borang dan nota kaji selidik Kajian Rintis
- LAMPIRAN 5 Contoh borang Kaji selidik Faktor Kemughalan yang digunakan di lapangan kajian

GLOSARI

baluarti	dinding tembok parapet, dinding luaran pada bumbung masjid
bebola finial	<i>finial balls</i> / ornamentasi pada puncak kubah berbentuk bebola
birai hias	<i>cornice</i> / jalur ornamentasi sepanjang garis dinding dan siling
bunga batu	<i>guldasta</i> / sebentuk ornamentasi pada pepenjuru bumbung
<i>chajja</i>	unjuran struktur peredup/ cucur atap yang tergantung
<i>chhatri</i>	astaka kecil berkubah
<i>Corinthian</i>	ciri seni bina Greek purba yang berasal kota Corint, Greece
<i>crenel</i>	ruang kosong di antara dua <i>merlons</i> / sebahagian daripada <i>krenelasi</i> atau dekorasi pada bahagian baluarti/ bumbung bangunan masjid
<i>dentil</i>	susunan sejumlah blok-blok segi empat kecil berbentuk seperti gigi yang ditempa pada acuan atau birai hias (<i>cornice</i>)
dram	tapak kubah berbentuk silinder untuk pemasangan mangkuk kubah
<i>ekstrados</i>	permukaan cembung bagi sesebuah struktur gerbang
gerbang-berkelopak	gerbang-gerbang dengan pengulangan aturan berbentuk membulat berkelopak (<i>cusped arch/ multifoil arch</i>)
ideologi	suatu fahaman/ ajaran yang sama
<i>impost</i>	unjuran berbentuk baji di atas kepala tiang/ pelapik gerbang
intensiti	magnitud atau kualiti sesuatu kandungan
<i>intrados</i>	permukaan cekung bagi sesebuah struktur gerbang
<i>iwan</i>	unjuran gerbang <i>pishtaq</i> yang mempunyai empat bahagian dinding; tiga bahagian dinding bertutup dan satu terbuka sebagai laluan masuk ke dalam masjid tersebut
<i>jaali</i>	dekorasi berongga pada dinding tembok masjid (<i>lattice</i>)
jendela langit	bukaan tingkap pada bahagian bumbung (<i>skylight</i>)
keindiaan	berkaitan ciri-ciri negara India (<i>Indianised States</i>)

kemughalan	berkaitan ciri-ciri Mughal
<i>krenelasi</i> parapet	unjuran dinding rendah dengan hiasan aturan <i>merlon</i> dan <i>crenel</i> pada sepanjang garisan bumbung rata
kubah bawang	kubah berbentuk seketul bawang (<i>onion domes</i>)
kubah <i>cupola</i>	hiasan kubah kecil di atas bumbung <i>chhatri</i>
kubah <i>gunbadh</i>	kubah membonjol yang terbesar bagi sebuah masjid Mughal
mangkuk kubah	bahagian badan kubah yang berbentuk seperti sebuah mangkuk
Masjid MIK	akronim bagi Masjid Mughal-India Kedah
Masjid Motti	sebuah masjid Mughal kecil untuk kegunaan keluarga maharaja Mughal
Masjid SAH	akronim bagi Masjid Sultan Abdul Halim
<i>merlon</i>	unjuran menegak dekorasi <i>krenelasi</i> pada bahagian baluarti/ bumbung bangunan masjid yang diapit oleh ruang kosong (<i>crenel</i>)
mihrab	ruang kecil di dalam masjid, bahagian hadapan masjid yang menghadap ke arah qiblat/ hala ke Makkah
<i>ogee</i>	lengkungan gerbang berbentuk seperti huruf-S
parapet	tembok cucur atap
pilaster	sebahagian dari tiang atau gerbang yang menganjur keluar dari permukaan dinding
<i>pishtaq</i>	binaan portal pada gerbang berbentuk segiempat tepat
puncak <i>finial</i>	hiasan pada puncak kubah
ruang bergerbang	ruang dengan silingnya yang berbentuk gerbang (<i>vaulted</i>)
sengkuap	bumbung peredup (<i>awning</i>)
<i>spandrel</i>	ruang hiasan pada fakad lengkungan luar gerbang yang berbentuk hampir segi tiga
tangga piramid	anak-anak tangga depan gerbang utama yang berbentuk seperti piramid bertingkat (<i>pyramid steps</i>)

teratai songsang	acuan hiasan pada kubah <i>gunbadh</i> bermotif pelitup teratai (<i>inverted lotus</i>)
tiang-tiang	deretan tiang pada jarak dan saiz yang sama untuk menyokong bumbung, entablatur atau gerbang (<i>colonnade</i>)
<i>turret</i>	menara kecil berbentuk tirus/ runcing

**PERKADARAN DAN ATURAN GAYA SENI BINA DALAM PENGUBAHSUAIAN
FAKAD PADA MASJID MUGHAL-INDIA DI KEDAH**

ABSTRAK

Masjid Zahir, sebuah masjid tersohor di negeri Kedah, sememangnya dikenali umum. Namun, tidak ramai yang menyedari bahawa masjid ini mempunyai kaitan erat dengan banyak masjid lain di negeri ini. Dalam kajian ini, Masjid Zahir berfungsi sebagai Masjid Induk yang menjadi rujukan kepada Masjid-Masjid Seiras dan Masjid-Masjid Tidak Seiras. Ketiga-tiga kategori masjid ini digabungkan sebagai subjek kajian dan dikenali sebagai Masjid Mughal-India Kedah (MIK). Pernyataan masalah yang dikenal pasti ialah proses pengubahsuaian bangunan masjid proto-konsep MIK daripada reka bentuk asalnya telah mengubah aspek kadaran dan aturan seni bina masjid-masjid tersebut. Sehubungan itu, sebanyak sembilan masjid proto-konsep MIK telah dipilih sebagai kajian kes, di mana pengkaji menilai kekuatan kadaran dan aturan seni bina pada fasad masjid-masjid berkenaan. Objektif utama kajian ini adalah untuk membuktikan bahawa masjid-masjid proto-konsep MIK mempunyai hubungan rapat dengan Masjid Induk, khususnya dari segi kadaran dan aturan seni binanya. Berdasarkan dua faktor tersebut, kajian ini turut menilai tahap kesesuaian pengubahsuaian yang berlaku pada fakad masjid-masjid proto-konsep MIK. Skala pengukuran yang digunakan dibina berdasarkan pendekatan kualitatif bagi kadaran panduan dan aturan seni bina. Sebagai rujukan, fakad asal Masjid Induk mencatatkan kadaran panduan setinggi 82% dan aturan piawai sebanyak 27 mata. Bagi masjid-masjid proto-konsep MIK, aturan seni bina disasarkan pada aras 24 mata, selari dengan takat median kesesuaian aturan masjid proto-konsep MIK. Masjid-masjid yang

mencatatkan mata aturan yang rendah disyorkan untuk melaksanakan penambahbaikan aturan seni bina. Berdasarkan teknik lengkungan Segi Empat Keemasan, fakad bangunan masjid boleh diubah suai sehingga mencapai tahap sempurna dengan kadaran 100%. Sebagai sumbangan kajian, dua opsyen cadangan pengubahsuaian korektif telah disyorkan untuk membantu fakad masjid-masjid kajian mencapai kadaran sempurna. Objektif terakhir kajian ini adalah untuk mencadangkan sumbangan seni bina MIK yang bermanfaat kepada negeri dan masyarakat. Sekiranya masjid-masjid kajian berjaya melaksanakan pengubahsuaian korektif, ia membuktikan bahawa masjid-masjid tersebut mampu menjadi contoh terbaik pengiktirafan gaya seni bina baharu di negeri Kedah. Selain itu, kajian ini turut mencadangkan agar kesedaran pelbagai pihak ditingkatkan mengenai kepentingan seni bina masjid proto-konsep MIK. Agensi-agensi kerajaan yang berkaitan boleh memanfaatkan hasil kajian ini dengan mengintegrasikan kesedaran tentang seni bina masjid proto-konsep MIK ke dalam peranan dan tanggungjawab masing-masing. Sebagai kemuncak sumbangan, dapatan kajian ini dapat dijadikan rujukan untuk membentuk garis panduan bagi perancangan kerja-kerja pengubahsuaian masjid-masjid Mughal-India di negeri Kedah pada masa hadapan.

**PROPORTION AND ORDER OF ARCHITECTURAL STYLE IN FACADE
ALTERATIONS OF MUGHAL-INDIAN MOSQUES IN KEDAH**

ABSTRACT

Masjid Zahir, a prominent mosque in Kedah, is widely recognized. However, few are aware of its significant connection to other mosques in the state. In this study, Masjid Zahir serves as the Primary Mosque which acts as a reference point for two categories of mosques: Similar Mosques and Dissimilar Mosques. This study focuses on these three types of mosques, together known as Kedah Mughal-Indian Mosques (MIK). The identified problem statement states that the alteration processes of proto-concept MIK mosques from their original designs have altered the proportions and architectural order of these mosques. Consequently, nine proto-concept MIK mosques were selected as case studies, where the researcher assessed the strength of the proportions and architectural order of their facades. The fundamental objective of this study is to demonstrate that the proto-concept MIK mosques closely resemble the Primary Mosque, especially in their proportions and architectural order. Based on these two factors, this study also evaluates the suitability level of alterations made to the facades of proto-concept MIK mosques. The measurement scale was developed using a qualitative approach, focusing on proportions and architectural order. As a reference, the Primary Mosque's older facade had an 82% ratio and a standard score of 27 points. Proto-concept MIK mosques aim for an architectural order score of 24 points, aligning with the median suitability level for such mosques. Mosques with lower architectural order scores should make alterations to their architectural façade. The façade of mosques can be altered using the Golden Rectangle approach to reach a golden ratio of

100%. As a contribution, this study proposes two corrective alteration options to help the facades of the analyzed mosques achieve the golden ratio. The ultimate objective of this research is to propose architectural contributions of the MIK style that add value to the state and the community. If the studied mosques successfully implement corrective alterations, it demonstrates their potential to serve as exemplary models for the recognition of new architectural styles in Kedah. Furthermore, this study proposes that awareness among various stakeholders be enhanced regarding the significance of proto-concept MIK mosque architecture. Relevant government agencies can leverage the findings of this study by integrating awareness of proto-concept MIK mosque architecture into their respective roles and responsibilities. In conclusion, the findings of this study can serve as a reference for developing guidelines for planning future alterations works on Mughal-Indian mosques in Kedah.

BAB 1

PENGENALAN

1.1 Pengenalan

Bab ini membincangkan pernyataan masalah berhubung aspek gaya seni bina masjid-masjid berpengaruh Mughal-India di Negeri Kedah Darul Aman. Di dalam tesis ini ia diakronimkan sebagai proto-konsep MIK yang membawa maksud Masjid Mughal-India Kedah (Saaid & Hassan, 2019). Istilah proto-konsep digunakan untuk menggambarkan seni bina MIK sebagai sebuah konsep baharu yang sedang melalui proses penyelidikan berfokuskan sejarah dan teori seni bina (Sonay, 2016).

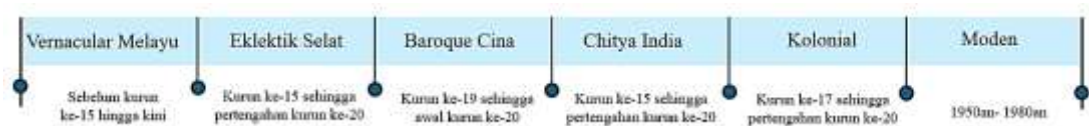
Secara berturutan, Bab 1 mengupas tentang latar belakang kajian dan pernyataan masalah. Rangkuman terhadap semua permasalahan ini diajukan sebagai persoalan-persoalan kajian. Demi memastikan kajian ini beroleh kejayaan; sasaran-sasaran kajian disimpulkan sebagai objektif kajian. Menyusul seterusnya ialah pendekatan, skop, limitasi dan kerangka penyelidikan. Sebagai kesimpulan, kajian ini menyorot tentang kepentingan penyelidikan serta mengulas tentang signifikansi dan dampak kajian kepada masyarakat. Mengakhiri bab ini, kajian mengikhtisarkan kesemua bab yang terkandung sebagai organisasi tesis.

1.2 Latar Belakang Kajian

Sewaktu kajian dimulakan pada penghujung tahun 2018, terdapat sebanyak 550 buah masjid di Negeri Kedah. Senarai direktori masjid ini diperolehi melalui portal rasmi Jabatan Hal Ehwal Agama Islam Negeri Kedah (JHEAIK). Pada tahun 2022,

bangunan-bangunan yang telah ditauliahkan sebagai masjid oleh DYMM Sultan Kedah ialah berjumlah 577 buah (JHEAIK, 2022; Hashim, 2020). Terkini pada tahun 2023, terdapat 588 buah masjid seluruh Negeri Kedah yang dikurniakan taraf untuk mengendalikan solat Jumaat (Rashid, 2023).

Masjid-masjid moden di Tanah Melayu mempunyai adunan seni bina gaya regionalisme dan revivalisme yang direka bentuk melalui pencampuran gaya tempatan dan luaran (Surat et al., 2017; Ismail & Rasdi, 2010). Perkembangan gaya seni bina masjid-masjid di tanah air dapat dibezakan oleh garis masa pengaruh reka bentuk masjid-masjid di Malaysia (Rajah 1.1).

Rajah 1.1 Garis masa perkembangan sejarah seni bina masjid di Malaysia

Garis masa yang dibincangkan oleh Ahmad (1999) dan Khazae et al. (2015) dapat diringkaskan secara visual seperti rajah di atas. Walau bagaimanapun tesis kajian ini tidaklah membincangkan secara terperinci tentang perbezaan gaya seni bina yang berlaku pada setiap era tersebut, sebaliknya ia terus memfokuskan gaya MIK yang muncul di negeri Kedah pada dua fasa terakhir iaitu era seni bina masjid zaman kolonial dan moden (Saaid & Hassan, 2019a).

Negeri Kedah Darul Aman merupakan sebuah Kerajaan Melayu yang tertua di Tanah Melayu (Hamzah, 2002). Kajian ini tidak membincangkan tentang bagaimana kedatangan awal agama Islam ke Tanah Melayu serta jenis-jenis seni bina masjid yang terdapat di seluruh negara. Sebaliknya, kajian ini memilih untuk menyorot pengkisahan sejarah, teori serta pengaruh ‘seni bina India’ yang berlaku pada zaman penjajahan Inggeris atau Kerajaan British-Malaya pada kurun ke-18 sehingga negara

mencapai kemerdekaan pada tahun 1957. Ideologi gaya seni bina proto-konsep masjid Mughal-India Kedah (MIK) pertama kali telah diperkenalkan pada bangunan Masjid Zahir (1912) yang terletak di Kota Setar (Ali & Hassan, 2018). Proses asimilasi gaya seni bina ini terus berlaku selepas negara memperoleh kemerdekaan. Tanpa disedari semakin banyak masjid di serata negeri Kedah telah dibina dengan merujuk kepada piawaian kadaran dan aturan bangunan perintis seni bina proto-konsep MIK iaitu Masjid Zahir (Saa'id & Hassan, 2019b).

Temu bual terhadap beberapa orang pentadbir masjid mendapati; pihak pentadbir masjid serta para jemaah kurang mengetahui tentang asal-usul dan karakter seni bina proto-konsep MIK yang terdapat pada masjid mereka (Zakaria, 2019; Abdullah, 2020). Masyarakat yang kurang mengetahui perihal sejarah MIK tidak dapat menghargai kepentingan gaya seni bina ini pada masjid-masjid mereka. Kekurangan kesedaran tentang kepentingan pengekaln bangunan masjid bersejarah telah mengakibatkan berlakunya kerja-kerja pengubahsuaian yang tidak sensitif terhadap nilai-nilai seni bina, seperti yang dialami oleh Masjid Pematang Tok Dik, Mukim Naga Lilit, Padang Serai, Kulim (Foto 1.1).

Foto 1.1 Pandangan asal dan pandangan terkini Masjid Pematang Tok Dik, Padang Serai, Kulim.

Bangunan Masjid Pematang Tok Dik asal mempunyai sebuah kubah *gunbadh*, dua kubah menari *chhatri* dan dua kubah kecil (*cupola*). Pengubahsuaian masjid pada tahun 2017, telah menggantikan kubah *gunbadh* masjid yang bocor, bumbung pada bahagian *mihrab* telah ditinggikan lalu menghilangkan sebahagian menara *chhatri* (Foto 1.1B). Kubah kecil *cupola* juga telah dihapuskan, pengubahsuaian ini telah menghilangkan sebahagian aturan asal seni bina proto-konsep MIK yang terdapat pada masjid ini.

Masjid proto-konsep MIK yang dibincangkan di dalam tesis ini bermaksud masjid-masjid tempatan di negeri Kedah yang mempunyai hubungkait dengan seni bina Masjid Zahir (1912). Masjid-masjid ini dipecahkan kepada tiga kategori iaitu Masjid Zahir sebagai Masjid Induk, Masjid-masjid Seiras dan Masjid-masjid Tidak Seiras. Tipologi dan pendefinisian masjid-masjid ini diternagkan di dalam Bab Kedua (subtopik 2.7).

1.2.1 Sejarah Pengaruh Seni Bina Masjid India di Kedah

Sejarah awal pembinaan masjid berdasarkan gaya seni bina masjid India di Tanah Melayu telah berlaku pada awal kurun ke-20 (Baharudin, Ismail & Megat, 2014; Ahmad, 1999). Tanah Melayu pada ketika itu berada di bawah penguasaan Syarikat Hindia Timur Inggeris yang juga dikenali sebagai 'Kerajaan British-Malaya' (Ching, 1996). Istilah ini digunakan oleh para sejarawan untuk merujuk kepada fasa penguasaan Inggeris di Tanah Melayu yang bermula ketika penyerahan Melaka kepada Syarikat Hindia Timur Inggeris 1824 sehinggalah ke tahun kemerdekaan Tanah Malayu pada 1957. Secara kolektif semua fasa ini dikenali sebagai kerajaan British-Malaya dan model penjajahan Inggeris ini banyak merujuk kepada pentadbiran kerajaan Inggeris di India (British Raj 1858-1947).

Semasa menjalankan proses urbanisasi pada bandar-bandar utama di Tanah Melayu, kerajaan British-Malaya telah membawa teknologi seni bina berasaskan binaan batu-bata dan simen plaster (Sharif, 2017). Seni bina bangunan-bangunan kolonial-klasik ini mengandungi gabungan gaya Byzantin, Romawi dan Gothik (Sheeba & Dhas, 2018) serta kacukan India-Islam atau dipanggil seni bina *hybrid* (Adam, 2019). Selain masjid, bangunan-bangunan ini berfungsi sebagai pejabat kerajaan, mahkamah dan istana. Untuk beberapa buah masjid yang baharu, kerajaan British Malaya turut menggunakan gaya seni bina kacukan atau eklektik yang menerapkan pelbagai unsur kesenian dari luar negara khususnya dari negara-negara jajahan British (Isa et al., 2022).

Para arkitek kerajaan British-Malaya telah memperkenalkan seni bina masjid India, dengan intensiti gaya seni binanya yang banyak merujuk kepada bangunan-bangunan agung empayar Islam Mughal (yang telah digulingkan) oleh kerajaan British Raj di utara India (Ali & Hassan, 2020). Pihak Inggeris berpendapat seni bina ini sesuai dijadikan piawaian seni bina dan akan disukai oleh sultan-sultan serta sekalian rakyat Tanah Melayu. Seni bina Masjid India ini antaranya telah dizahirkan pada Masjid Jamek Kuala Lumpur (1909), Masjid Ubudiah (1913) di Kuala Kangsar, Masjid Zahir (1912) di Alor Setar dan Masjid Alwi (1931) di Kangar.

Masjid Zahir, yang dibina pada tahun 1912, telah diiktiraf sebagai masjid negeri serta menjadi ikon seni bina diraja Kesultanan Kedah (Zain, Jamsari & Salleh, 2012). Masjid Zahir telah membentuk satu kadaran dan aturan baharu (*new order and proportion*) sebuah masjid ulung yang beridentitikan gaya seni bina masjid Mughal-India di Negeri Kedah. Ini dibuktikan dengan pembinaan lebih banyak masjid di serata negeri oleh tukang-tukang bina dan para arkitek yang dilihat banyak dipengaruhi oleh reka bentuk Masjid Zahir (Saaid & Hassan, 2019a).

1.2.2 Skala Pengukuran Berasaskan Masjid Zahir

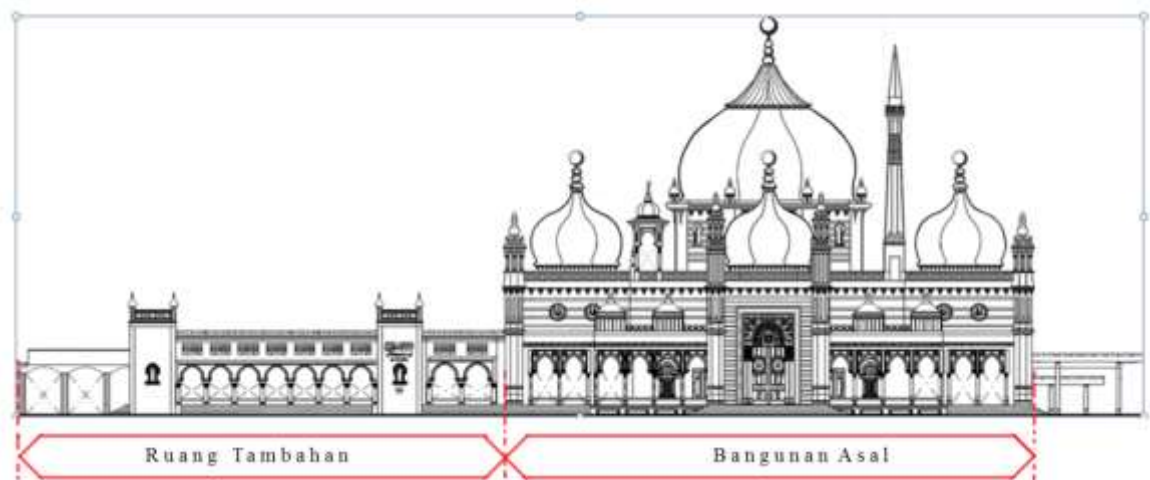
Dalam kajian seni bina, sesebuah bangunan utama boleh dijadikan sebagai skala perbandingan (Hershberger, 2021). Chao (2023) telah mengkaji seni bina Kota Larangan (*Forbidden City*) di Beijing serta membuat perbandingan antara binaan tersebut dengan Taj Mahal di Agra. Kaedah analisisnya merangkumi pengukuran skala dan reka bentuk serta penghuraian terhadap latar belakang kebudayaan. Dalam sebuah kajian yang lain, Dizany (2017) membandingkan aturan seni bina pada masjid-masjid terawal di India dengan monumen seni bina Parsi (Iran) dan kuil-kuil Hindu (di India) pada zaman sebelum kedatangan Islam.

Contoh-contoh literatur di atas menunjukkan bahawa hubungan antara bangunan-bangunan utama boleh dijadikan asas skala pengukuran. Oleh itu, Masjid Zahir boleh digunakan sebagai skala pengukuran untuk menilai faktor-faktor kajian, iaitu kadaran, aturan dan pengubahsuaian pada elemen tumpuan masjid-masjid proto-konsep MIK. Kaedah pengukuran yang melibatkan skala perbandingan ini akan dijelaskan pada Bab Ketiga iaitu metodologi kajian.

1.3 Pernyataan Masalah

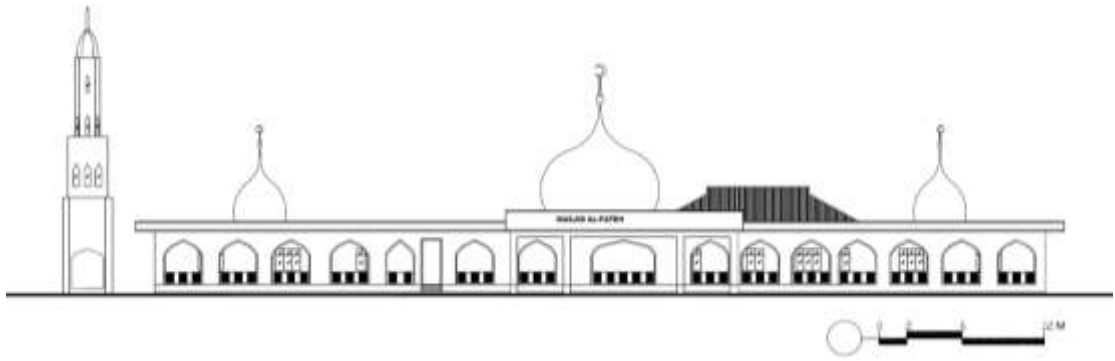
Dalam dunia seni bina, kebanyakan bangunan agung memiliki dimensi aturan dan reka bentuk kadaran yang merujuk pada skala manusia (Fidanci, 2023, 9 Jun). Masjid Jama di Delhi dan Taj Mahal di Agra adalah dua contoh monumen agung seni bina Mughal. Walau bagaimanapun, kecantikan seni bina tidak semestinya diukur pada saiz dan skala sesebuah bangunan (Airey, 2019). Sesebuah bangunan masjid itu kelihatan harmoni dan estetik apabila ia mempunyai perkadaran dan aturan yang baik (Bashier, 2014; Handayani & Soewardikoen, 2018).

Tinjauan dan pemerhatian menunjukkan terdapat banyak masjid di negeri Kedah bermasalah dengan aspek kadaran dan aturan seni bina bangunan (Saaid & Hassan, 2019; Saaid et al., 2023). Ini menyebabkan sesebuah masjid itu, walaupun bersaiz besar namun ia tidak mempunyai nilai estetik yang baik (Mustafa & Rashid, 2019). Contoh permasalahan kadaran dapat dilihat pada bangunan Masjid Zahir (Rajah 1.2). Lukisan ini merupakan pandangan hadapan Masjid Zahir masa kini, masjid ini memiliki perincian asal dan aturan komposisi seni bina yang amat baik sebagai sebuah masjid berpengaruh Mughal-India, namun setelah beberapa kali menjalani pengubahsuaian sejak dibina pada tahun 1912, masjid ini telah menampakkan kecacatan perkadaran kerana ruang solat masjid hanya ditambah memanjang ke sisi kiri masjid sahaja. Aturan seni bina pada bahagian tambahan ini juga kelihatan tidak harmoni berbanding bangunan asal Masjid Zahir.

Rajah 1.2 Pandangan hadapan Masjid Zahir

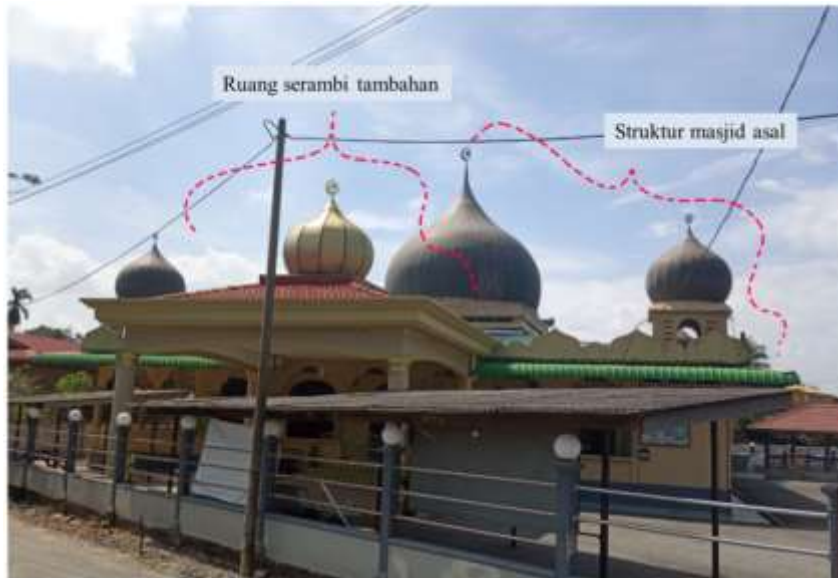
Masalah kadaran dan aturan juga berlaku pada Masjid Al-Fateh di Tanjung Pauh (Rajah 1.3). Bangunan ini merupakan sebuah masjid bandar yang dilengkapi dengan perbagai kemudahan moden serta menjadi pusat tumpuan masyarakat Islam di selatan bandar Jitra, Kubang Pasu.

Rajah 1.3 Pandangan hadapan Masjid Al-Fateh (Dilukis oleh Mohd Hanif Yusof)

Walau bagaimanapun, aspek kadaran dan aturan pada gaya seni bina bangunan ini dilihat begitu mengecewakan. Dua buah kubah sekunder berada pada kedudukan yang agak jauh berbanding kubah utama (Rajah 1.3). Ketinggian bangunan masjid juga dilihat agak rendah serta terlalu mendatar (*too horizontal*). Aspek aturan pada seni bina menara juga kelihatan bercanggah berbanding komposisi elemen asal yang terdapat bangunan masjid ini.

Satu contoh permasalahan aturan dapat dilihat pada sebuah masjid kampung iaitu Masjid As-Syakirin yang terletak di Kampung Teluk Luar, Mukim Bukit Pinang. Bangunan asal masjid ini yang dibina pada tahun 1982 mempunyai gaya seni bina Mughal-India dengan penggunaan sebuah kubah *gunbadh* berwarna hitam. Pada empat penjuru kubah utama ini terletak empat buah kubah menara *chhatri*. Gabungan elemen seni bina India ini menjadikan bangunan asal masjid As-Syakirin tampak unik dan menarik.

Rajah 1.4 Masjid As-Syakirin, Kg Teluk Luar, Bukit Pinang

Masalah kecacatan reka bentuk berlaku apabila pihak masjid telah menambah sebuah serambi baharu bersama sebuah kubah berwarna keemasan (Rajah 1.4). Pengubahsuaian ini tidak mematuhi aspek kadaran dan aturan seni bina masjid. Seharusnya sebuah serambi perlu menggunakan kubah sekunder yang bersaiz lebih kecil berbanding kubah utama serta lebih besar berbanding kubah menara *chhatri*. Aturan kubah juga tidak dipatuhi; kubah serambi berwarna keemasan sedangkan lima buah kubah lain berwaran kehitaman. Bangunan asal masjid didapati mempunyai 'krenelasi parapet' berbentuk gerbang berulang (*arches*), tetapi elemen ini tidak disambungkan pada bahagian serambi tambahan yang hanya dipasang dengan parapet berserta birai hias (*cornice*). Kesimpulan tentang permasalahan ini ialah bahagian serambi tambahan dan bangunan asal masjid ini tidak bersesuaian dari sudut kadaran dan aturan seni bina.

Pengubahsuaian tanpa kawalan boleh mengakibatkan kerosakan pada seni bina asal sesebuah masjid (Zakaria, 2019; Abdullah, 2020). Tinjauan mendapati banyak bangunan masjid mengalami masalah berkaitan pengubahsuaian. Selepas beroperasi

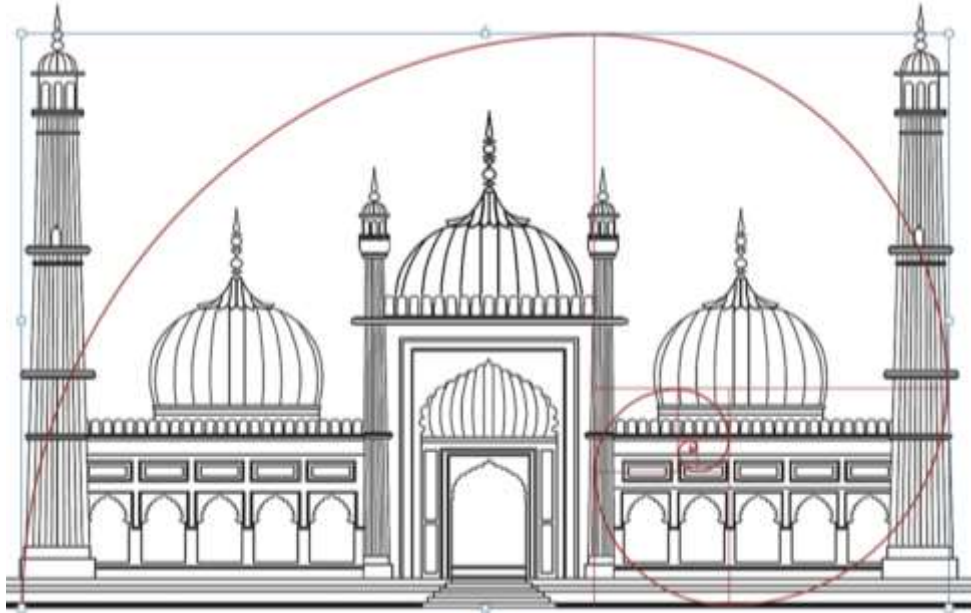
selama beberapa tempoh, pihak pentadbir masjid cenderung melakukan pengubahsuaian tambahan terhadap bangunan masjid masing-masing (Mohamed, 2008). Selain daripada Piawaian Perancangan dan Garis Panduan Perancangan Tempat Ibadat Islam (2023) yang menekankan tentang garis panduan reka bentuk masjid-masjid baharu di seluruh negara, tiada sebarang garis panduan atau rujukan khusus disediakan tentang pengubahsuaian seni bina masjid-masjid proto-konsep MIK di negeri Kedah.

Kebanyakan kajian tentang institusi masjid di negeri Kedah hanya menumpukan tentang aspek pentadbiran dan pengurusan kewangan (Hashim, Isa & Yusuff, 2015). Terdapat banyak prospek tentang penyelidikan seni bina bangunan-bangunan masjid di Negeri Kedah (Awang et al., 2021). Kajian seperti ini diperlukan agar masyarakat tempatan lebih menghargai seni bina masjid-masjid di persekitaran mereka (Ahmad & Mujani, 2013).

Di Eropah, terdapat banyak kajian yang mencari persamaan antara bangunan-bangunan gereja Gothic (Ramzy, 2015). Di Kedah, wujud persamaan antara masjid-masjid di seluruh negeri, banyak masjid dibina dengan merujuk pada seni bina Masjid Zahir (Saaid & Hassan, 2019a), tetapi tidak banyak kajian yang menghuraikan tentang pertalian seni bina di antara masjid-masjid ini. Seni bina masjid masa kini lebih dikenali sebagai seni bina masjid kontemporari biasanya mempunyai rupa bentuk yang agak menonjol tetapi tidak gah kerana faktor limitasi kos pembinaan (Sujak, Talib & Mustaffa, 2012).

Berdasarkan contoh-contoh lukisan dan rajah-rajah yang telah dikemukakan, kajian ini telah mengulas tentang permasalahan kadaran dan aturan yang terdapat pada tiga fakad masjid proto-konsep MIK. Menurut Sheikh (2023), masalah kecacatan reka bentuk yang berasaskan aspek kadaran dan aturan ini tidak berlaku pada masjid Mughal-India

seperti Masjid Jama di Delhi kerana walaupun ianya telah berusia menjangkau 350 tahun, bangunan ini tidak pernah mengalami sebarang proses pengubahsuaian (Rajah 1.5).

Rajah 1.5 Pandangan hadapan Masjid Jama (Dilukis oleh Mohd Imran Rafie)

Pengubahsuaian sesebuah masjid proto-konsep Mughal-India Kedah dilihat tidak mementingkan aturan seni bina luaran, sebaliknya kemudahan lain pada masjid-masjid ini dinaik taraf seperti penambahan sistem penyaman udara moden dan pemasangan permaidani tebal (Saaid & Hassan, 2023). Pada peringkat awal, masjid-masjid ini juga mempunyai asas kadaran dan aturan yang baik seperti Masjid Jama di Delhi. Namun apabila masjid-masjid proto-konsep MIK ini diubah suai secara berlebihan, kecacatan pada aturan dan kadaran reka bentuk telah menyebabkan kemerosotan nilai estetik serta menjejaskan keharmonian seni bina. Sebagai kesimpulan, semua permasalahan berkaitan kadaran dan aturan seni bina ini berlaku apabila masjid-masjid tersebut menjalankan pengubahsuaian yang berbeza dengan reka bentuk asalnya.

1.4 Persoalan Penyelidikan

Berdasarkan rangkuman pernyataan masalah, kajian ini dapat merumuskan lima persoalan penyelidikan. Senarai persoalan penyelidikan (RQ) adalah seperti berikut:-

- RQ1: Bagaimanakah masjid-masjid terpilih dikelaskan sebagai masjid proto-konsep Mughal-India Kedah (MIK)?
- RQ2: Apakah kaedah yang sesuai bagi pengukuran kadaran bangunan masjid proto-konsep MIK?
- RQ3: Bagaimanakah aturan yang sesuai dapat dikonfigurasi untuk gaya seni bina proto-konsep MIK?
- RQ4: Bagaimanakah pengubahsuaian yang sewajarnya diserasikan untuk bangunan masjid proto-konsep MIK?
- RQ5: Apakah imej seni bina masjid MIK kepada negeri Kedah?

1.5 Objektif Penyelidikan

Lima persoalan penyelidikan (RQ) yang telah dikemukakan seterusnya berkesinambungan dengan empat objektif penyelidikan (RO). Menjadikan masjid Mughal-India Kedah (MIK) sebagai subjek pengkhususan, matlamat objektif penyelidikan ini digariskan seperti berikut:-

- RO1: Menjelaskan kadaran seni bina fakad bangunan yang dikenalpasti pada masjid proto-konsep MIK;
- RO2: Menjelaskan aturan seni bina fakad bangunan yang dikenalpasti pada masjid proto-konsep MIK;

RO3: Menilai tahap kesesuaian pengubahsuaian fakad masjid proto-konsep MIK berdasarkan aspek kadaran dan aturan seni bina Mughal-India yang sebenar; dan

RO4: Mencadangkan hasil kajian ini iaitu konsep masjid MIK sebagai satu gaya seni bina negeri Kedah untuk memberi manfaat kepada negeri dan masyarakat

Objektif pertama dan kedua bagi kajian ini adalah untuk menghasilkan penjelasan tentang aspek kadaran dan aturan pada fakad masjid-masjid proto-konsep MIK. Berdasarkan nilai kadaran dan aturan yang telah diperolehi, penyelidikan diteruskan pada objektif ketiga iaitu menjalankan penilaian berhubung aspek kesesuaian pengubahsuaian yang berlaku pada masjid-masjid proto-konsep MIK. Hasil akhir kajian ini yang berbentuk konsep seni bina Masjid Mughal-India Kedah digariskan sebagai objektif keempat disasarkan untuk memberi manfaat kepada pihak-pihak berwajib dan masyarakat.

1.6 Pendekatan Penyelidikan

Kaedah pemerhatian merupakan salah satu kaedah penyelidikan asas di dalam bidang seni bina (Altun & Yazicioglu, 2010). Pengkajian tentang sejarah dan teori seni bina boleh dirangka dengan menggunakan pendekatan kualitatif (Fross, et al., 2015). Kajian kualitatif boleh dijalankan berdasarkan kekuatan latar belakang dan pengalaman pengkaji (Peterson, 2019; Mohajan, 2018).

Bagi kajian ini, pengkaji membawa kelebihan latar belakang sebagai seorang rakyat tempatan yang sering menggunakan pelbagai kemudahan masjid di serata negeri Kedah. Secara eksploratif, kajian ini menggunakan kaedah pemerhatian untuk meneliti

aspek kadaran dan aturan seni bina masjid-masjid proto-konsep MIK. Pengkaji menggunakan kaedah kajian kes pelbagai (*mutliple cases*) dengan melihat persamaan dan perbezaan antara hasil seni bina yang terlibat (Nnaemeka, 2015). Ratusan foto masjid-masjid di seluruh negeri yang berpotensi sebagai subjek kajian telah dikumpulkan sebagai data salinan lembut. Berdasarkan Borang Senarai Semak; sebanyak 31 buah masjid telah disenarai pendek sebagai masjid-masjid berpengaruh Mughal-India di Negeri Kedah (Lampiran 1). Daripada senarai tersebut, sembilan buah masjid yang paling signifikan dipilih sebagai masjid kajian kes. Kajian ini akan melihat keadaan pengubahsuaian yang melibatkan fakad masjid-masjid proto-konsep MIK. Nilai kadaran dan konfigurasi aturan bagi masjid-masjid tersebut akan disemak berpandukan skala pengukuran kadaran dan aturan. Proses seterusnya melibatkan penganalisan kajian, perbincangan dan cadangan korektif bagi memperbaiki ketidaksempurnaan pada aspek pengubahsuaian pada fakad hadapan masjid-masjid proto-konsep MIK.

Kajian kes terhadap elemen seni bina bangunan turut selari dengan pendekatan kajian oleh Alauddin et al. (2016) yang mengkaji tentang kerosakan bangunan-bangunan sekolah warisan. Kekuatan kajian kes sebagai pendekatan utama bagi penyelidikan seni bina turut dibincangkan oleh Ariffin, Rashid dengan Salleh (2015). Pendekatan bagi kajian ini turut mengambil inspirasi daripada kajian analisis kadaran elemen seni bina rumah-rumah tradisional di Mosul, Iraq oleh Shareef dan Talee (2020).

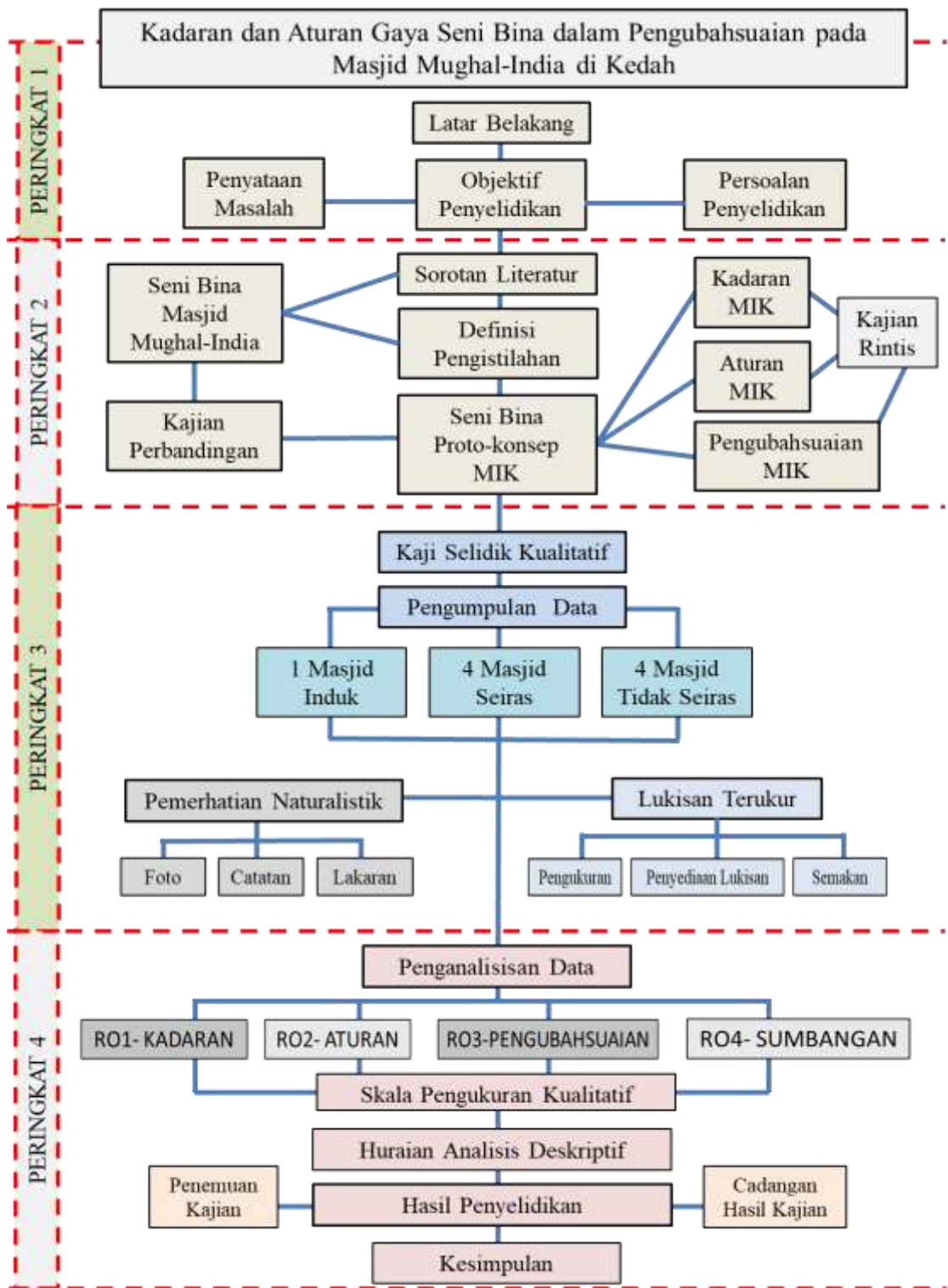
Pendekatan yang lebih terperinci akan digunakan bagi kajian ini berbanding kajian nisbah keemasan oleh Handayani dan Soewardikoen (2017). Kajian kadaran oleh Handayani dan Soewardikoen telah dijalankan dengan agak longgar. Lengkungan Segi Empat Keemasan hanya disurih berdasarkan gambar foto masjid-masjid yang terletak di wilayah Bandung, Indonesia. Teknik ini mempunyai ralat kerana ia tidak

memberikan kadaran yang tepat pada fakad masjid-masjid tersebut. Pengkaji telah mengambil maklum tentang kelemahan ini. Penganalisan kadaran akan ditumpukan dengan lebih tepat menggunakan lukisan-lukisan terukur bangunan-bangunan masjid proto-konsep MIK.

1.7 Kerangka Penyelidikan

Penyelidikan ini dikendalikan dalam empat peringkat kajian. Bagi memberi kefahaman visual, carta alir penyelidikan ini diilustrasikan oleh rajah berikut (Rajah

1.6) :-

Rajah 1.6 Kerangka penyelidikan

Kerangka penyelidikan membantu para pengkaji untuk kekal berada pada landasan yang tepat sepanjang tempoh penyelidikan (Collins & Stockton, 2018). Bagi sebuah

kajian berbentuk kualitatif, kerangka penyelidikan boleh dirangka berpandukan data awalan kajian (Spencer et al., 2003). Dua keterangan ini serta reka bentuk kerangka penyelidikan oleh Baper (2011) membantu pengkaji merumuskan kerangka penyelidikan ini kepada empat peringkat kajian:-

Pada peringkat pertama, kajian ini meneliti latar belakang serta mengupas isu-isu berkaitan permasalahan kajian. Persoalan-persoalan kajian seterusnya dibentuk. Empat objektif utama telah digariskan untuk memacu kajian ini sehingga selesai.

Pada peringkat kedua; kajian bersambung dengan penyorotan literatur berkaitan sejarah gemilang seni bina Empayar Mughal di kawasan utara India. Terma-terma pengistilahan MIK turut dikaitkan dengan terma-terma seni bina Mughal yang asal. Lawatan pengkaji ke Delhi dan Agra di India dijadikan sebagai kajian perbandingan bagi memahami seni bina dan perkaitan faktor-faktor masjid proto-konsep MIK. Sebuah kajian rintis dijalankan bagi menyemak tiga faktor utama seni bina MIK iaitu kadaran, aturan dan pengubahsuaian.

Pengkajian diteruskan pada peringkat ketiga dengan pendekatan kaji selidik kualitatif. Data kualitatif yang dijana melalui pemerhatian naturalistik dan lukisan terukur dikumpulkan daripada sembilan buah masjid kajian kes yang mencakupi sebuah masjid induk, empat buah masjid seiras dan empat buah masjid tidak seiras.

Peringkat keempat dijalankan penganalisan data yang melibatkan empat faktor kaji selidik iaitu kadaran, aturan, pengubahsuaian dan sumbangan. Skala pengukuran kualitatif digunakan untuk mengukur keadaan baik atau buruk bagi faktor-faktor penganalisan tersebut. Huraian analisis yang berbentuk deskriptif menerangkan tentang sifat dan keadaan bagi faktor-faktor kaji selidik. Sebagai penutup, penyelidikan ini dirumuskan sebagai satu penemuan yang merangkumi panduan

kadaran, konfigurasi aturan serta cadangan pengubahsuaian. Ketiga-tiga faktor ini digabungkan sebagai sumbangan utama kajian, yang akan disampaikan kepada masyarakat melalui saluran pihak berkuasa yang berkaitan.

Sebagai kesinambungan daripada perbincangan dalam Bab Ketiga, iaitu Kerangka Metodologi Kajian (Rajah 3.1), rajah tersebut merupakan gambaran lanjutan yang memperincikan kaedah kaji selidik, analisis data serta rumusan kajian ini.

1.8 Kepentingan Penyelidikan

Penyelidikan ini penting kerana ia merupakan satu-satunya penyelidikan asas tentang seni bina masjid di Kedah yang membincangkan seni bina Masjid Zahir serta bangunan-bangunan seiras dengannya di serata negeri ini dan menghuraikan kewujudan pertalian tersebut dalam konteks gaya seni bina masjid Mughal-India. Kajian-kajian sebelum ini dilihat hanya memfokuskan seni bina Masjid Zahir secara am, belum terdapat kajian khusus yang cuba merungkaikan perhubungan antara seni bina masjid ini dengan seni bina asalnya yang telah mempengaruhi aspek kadaran dan aturan pada bangunan ini serta masjid-masjid lain di Negeri Kedah.

Kajian berasaskan kaedah penyemakan kadaran dan aturan telah banyak dijalankan oleh para pengkaji serantau seperti kajian masjid-masjid di Bandung, Indonesia (Handayani & Soewardikoen, 2017), kajian model perkadaran masjid-masjid utama di Sabah dan Sarawak (Salleh, Abdullah & Khadizah, 2014) dan kajian nisbah keemasan terhadap bangunan tinggi dan rumah-rumah tradisional Melayu (Usman, Sulaiman & Kassim, 2018). Walau bagaimanapun, kajian yang menggunakan pendekatan seperti ini belum dilaksanakan untuk topik seni bina masjid di Negeri Kedah. Penyelidikan

ini penting bukan hanya kepada pengkaji malahan kepada institusi masjid di seluruh Negeri Kedah.

Kajian ini adalah eksplorasi ke atas sembilan buah kajian kes serta penganalisan terhadap aspek kadaran dan aturan gaya seni bina pada masjid-masjid terpilih. Tanpa kadaran dan aturan yang betul, ia akan mencatitkan gaya seni bina Mughal-India Kedah (MIK) serta menyebabkan kurang nilai harmoni dan estetik pada masjid proto-konsep MIK tersebut. Seni bina ini wajar dipromosikan kepada masyarakat. Kelak akan lahir lebih banyak masjid baharu bergaya seni bina MIK yang memberi kebanggaan buat negeri Kedah.

Sejarah bagi kumpulan masjid proto-konsep MIK telah dimulakan oleh Masjid Zahir sebagai Masjid Induk, ia kemudiannya berpindah kepada masjid-masjid lain iaitu Masjid Seiras dan Masjid Tidak Seiras. Penghasilan laporan kajian ini dapat membina kesinambungan pertalian gaya seni bina Mughal-India Kedah pada masjid-masjid lain pada masa akan datang.

1.8.1 Signifikasi Penyelidikan

Selain Masjid Zahir, para pengkaji seni bina warisan turut membincangkan bangunan-bangunan lain seperti Istana Kota Setar, Balai Besar dan Balai Nobat yang berada berdekatan dengan kawasan Masjid Zahir. Ibrahim dan Abdullah (2016) serta Yusof dan Ibrahim (2011) bersependapat bahawa bangunan Masjid Zahir ialah ikon seni bina terulung bagi Negeri Kedah, tetapi kajian mereka tidak menyebut kewujudan pertalian seni bina antara Masjid Zahir dengan masjid-masjid lain di negeri ini. Penyelidikan seperti ini amat penting untuk membolehkan kekosongan dalam sejarah seni bina tempatan dibahaskan dan ditulis semula dengan lebih tepat (Kasnoon, 2015). Secara

akademik, tesis ini merupakan satu tanggungjawab buat pengkaji untuk melengkapkan jurang kajian seterusnya meletakkan seni bina Masjid Mughal-India Kedah (MIK) pada satu aras yang lebih tinggi untuk diraikan oleh semua warga akademia serta masyarakat

Walaupun sejarah Masjid-masjid Mughal-India Kedah tidaklah sehebat binaan agung seperti Jama' Masjid dan Moti Masjid (*Pearl Mosque*) yang dibina oleh maharaja-maharaja Mughal di Kota Delhi dan Agra di India. Namun, terdapat banyak potensi pada masjid-masjid ini yang dapat diketengahkan secara akademik. Kekurangan penghargaan terhadap gaya seni bina yang sebenar, khususnya dari warga pentadbir masjid serta penduduk tempatan telah menjadikan seni bina Mughal-India yang terdapat pada masjid-masjid tempatan ini kurang dikenali (Fauzi, 2015).

Asimilasi gaya seni bina adalah bersifat universal (Kim & Luchkova, 2018), dan proses ini telah berlaku di Negeri Kedah semasa Tanah Melayu di bawah era penjajahan Inggeris. Telah dibuktikan melalui dokumentasi sejarah bahawa pasukan pentadbiran kerajaan British-Malaya ketika itu kebanyakan mereka berpengalaman berkhidmat dengan kerajaan British Raj di India (Yamada, 1971). Justeru, tidaklah menghairankan apabila intipati seni bina Mughal yang ditonjolkan oleh monumen agung seperti Taj Mahal, masjid, istana dan kota-kota maharaja yang dibina di Agra dan Delhi di utara India telah dibawa akan ideologi seni binanya sehingga ke Semenanjung Tanah Melayu.

Semasa zaman kegemilangan empayar Mughal, Ustad Ahmad Lahori dan Ustad Isa Shirazi adalah antara arkitek diraja yang bertanggungjawab membina bangunan-bangunan agung berdasarkan prinsip kadaran dan aturan reka bentuk Mughal (Koch, 2014). Ratusan tahun kemudian, seni bina ini diinspirasikan di bumi Tanah Melayu.

Pada tahun 1912, seorang arkitek Inggeris bernama James Gorman telah mempersembahkan cadangan seni bina asimilasi Mughal-India kepada Sultan Kedah iaitu Sultan Abdul Hamid Halim Shah (Dictionary of Scottish Architects, 2016). Baginda sultan seterusnya memperkenankan reka bentuk tersebut untuk pembinaan bangunan baharu Masjid Zahir bagi menggantikan masjid asal binaan kayu yang telah uzur. Pembinaan Masjid Zahir telah membawa aturan baharu gaya seni bina Masjid Mughal-India Kedah (MIK). Sejak gaya seni bina MIK menjadi pilihan Sultan Kedah, minat orang-orang Melayu untuk menggunakan gaya seni bina ini semakin meningkat, banyak masjid dibina berdasarkan 'gaya Masjid Zahir' di serata negeri Kedah.

Masjid-masjid yang baharu didirikan telah menggunakan konsep seni bina MIK. Namun, ketiadaan dokumentasi yang jelas tentang perihal seni bina MIK telah menimbulkan satu permasalahan; bagaimana menguruskan seni bina ini, terutamanya apabila sesebuah masjid proto-konsep MIK itu perlu melakukan pengubahsuaian? Kebanyakan masyarakat khususnya tukang-tukang bina tempatan tidak memahami akan prinsip kadaran dan aturan seni bina MIK. Pengubahsuaian yang berlaku pada fakad masjid-masjid tersebut telah mencacatkan gaya seni bina MIK. Kesan kecacatan ini dapat dilihat pada aspek keharmonian dan keestetikaan masjid. Permasalahan ini memerlukan cadangan pengubahsuaian semula bagi memastikan nilai-korektif faktor kadaran dan aturan seni bina MIK pada masjid-masjid proto-konsep tersebut dapat dikembalikan kepada keadaan asal seperti masjid-masjid tersebut baru disiapkan.

1.8.2 Sumbangan Kajian kepada Masyarakat

Kajian ini memberi satu kontribusi ilmu baharu dalam bidang sejarah dan teori seni bina. Masjid-masjid proto-konsep Mughal-India di Kedah merupakan sebahagian

daripada sejarah yang kurang dikenali kerana belum pernah dibincangkan secara mendalam dalam kajian ilmiah oleh para pengkaji sejarah tempatan. Berpandukan dokumentasi lukisan terukur, pengkaji dapat membuktikan bahawa kumpulan masjid proto-konsep Mughal-India Kedah bukanlah seperti Masjid India biasa iaitu masjid yang diuruskan oleh komuniti India-Muslim di Malaysia, tetapi seni bina proto-konsep MIK ialah masjid-masjid tempatan yang memiliki persamaan pada aspek kadaran dan aturan dengan masjid induknya iaitu Masjid Zahir.

Walaupun secara purata Masjid-masjid proto-konsep Mughal-India Kedah ini hanya berusia lingkungan 50 tahun, namun bangunan-bangunan ini adalah warisan seni bina masa hadapan. Bangunan masjid yang mengandungi intensiti seni bina unik menjadi khazanah berharga yang perlu dipulihara (Harjin, 2015).

Sumbangan kajian mencadangkan kepada pihak kerajaan tentang polisi pengurusan masjid proto-konsep MIK. Polisi pengurusan ini memerlukan pihak kerajaan menyediakan satu badan khas untuk mengurus serta memantau kerja-kerja pengubahsuaian korektif pada masjid-masjid tersebut. Dengan perancangan yang teliti, setiap kerosakan atau kecacatan yang berlaku akibat pengubahsuaian pada fakad masjid-masjid proto-konsep MIK dapat kembali diperbetulkan.

Kerajaan negeri wajar memberi pengiktirafan seni bina MIK sebagai salah satu identiti rasmi gaya seni bina negeri Kedah. Seterusnya, masjid-masjid proto-konsep MIK ini berpotensi diangkat sebagai lokasi pelancongan domestik berkonsepkan seni bina masjid Mughal-India Kedah. Umum mengenali Masjid Zahir sebagai antara salah sebuah masjid tersohor di tanah air. Seni bina negeri Kedah akan lebih masyhur apabila pihak kerajaan menambah koleksi masjid-masjid lain yang mempunyai pertalian pada aspek kadaran dan aturan seni bina dengan masjid ulung tersebut.

Beberapa kajian seiras telah dijalankan antaranya oleh Shamsuzzoha dan Islam (2011) pada masjid-masjid berpengaruh Mughal di Dhaka, Bangladesh dan kajian oleh Chowdury et al. (2019) di Sylhet, sebuah daerah di timur Bangladesh telah menyaksikan masjid-masjid yang kurang ternama di sana telah dipromosikan sebagai masjid-masjid bergaya seni bina Bengali Mughal (Mowla, 2020).

Demikianlah dihuraikan; kajian ini mampu memberikan dua sumbangan penting kepada masyarakat iaitu kontribusi ilmu baharu bidang sejarah dan teori seni bina serta saranan kepada pihak berwajib untuk mengawal selia kerja-kerja pengubahsuaian yang melibatkan aspek kadaran dan aturan pada bangunan proto-konsep MIK. Langkah ini penting demi memastikan sebarang pengubahsuaian tidak menghasilkan kecacatan seni bina. Kualiti setiap bangunan MIK juga perlu sentiasa dipantau kerana ia merupakan aset kepada gaya seni bina negeri Kedah.

1.9 Skop Penyelidikan

Semasa berlangsungnya beberapa sesi pembentangan kajian (sepanjang tempoh penyelidikan ini), pengkaji telah mendapat maklum balas positif tentang tajuk dan skop penyelidikan masjid MIK. Seni bina dan teori adalah bersifat merentasi sempadan (Ciric, 2015). Walaupun terdapat persamaan gaya seni bina proto-konsep MIK pada bangunan masjid Mughal-India di tempat-tempat lain seperti Masjid Ubudiah (1913) di Kuala Kangsar, Masjid Alwi (1931) di Kangar dan Masjid Al-Jamiul Badawi (1964) di Kepala Batas, Seberang Perai; fokus dan skop kajian pengkaji hanya tertumpu pada bangunan-bangunan proto-konsep MIK yang berada di negeri Kedah sahaja.

Selain Masjid Zahir, terdapat beberapa buah lagi masjid tua yang signifikan di Kedah seperti Masjid Lama Pengkalan Kakap telah dibina pada tahun 1800 (Noor, 2017;

Ahmad, 2015). Sebuah masjid kayu tertua di Malaysia pernah dibina di Padang To' Syeikh yang terletak di puncak Gunung Jerai, Kedah (Nasir, 1984). Pada tahun 531H (1136M), pengasas masjid ini iaitu Syeikh Abdullah Al-Yamani telah mengislamkan Raja Kedah ketika itu yang bernama Maharaja Derbar Raja II, baginda kemudiannya memakai gelaran Sultan Muzaffar Shah I (Harun, 2018; Saad, 2012).

Foto 1.2 Masjid-masjid di negeri Kedah bergaya seni bina bumbung lipat kajang

Eksplorasi kajian sejarah seni bina masjid-masjid di Negeri Kedah telah membawa pelbagai penemuan kualitatif yang menarik. Antaranya ialah tiga buah masjid bergaya seni bina Melayu nusantara iaitu masjid berbumbung lipat kajang (Foto 1.2). Walaupun masjid-masjid di dalam gambar ini tidak membawa sebarang perkaitan tentang gaya seni bina proto-konsep MIK, namun pengkaji tetap berkongsi imej persamaan reka bentuk bumbung dan kubah di antara ketiga-tiga buah masjid ini dengan harapan bahawa setiap bangunan masjid mempunyai penceritaan tersendiri serta wajar diselidiki oleh para pengkaji sejarah dan teori seni bina masjid tanah air.